

ŞERİF EL-MURTAZÂ'YA GÖRE KUR'ÂN'IN İ'CÂZ YÖNÜ: SARFE

Kabul Tarihi: 22.06.2016

Yayın Tarihi: 31.10.2016

Mehmet Zülfi CENNET^{1*}

Öz

Peygamberler, gönderildikleri toplumlara Allah'ın mesajını iletirken bu mesajı Allah'tan aldıklarına yönelik birtakım deliller sunmuştur. İnsanları kendisine mukabele etmekten aciz bırakan bu delillere mu'cize denilir. Kur'an, Allah tarafından indirilmiş bir kitap olduğu konusunda şüphesi olanlara meydan okumuştur. Kur'an'ın bu meydan okuyuşuna karşı Arap edipleri herhangi bir muarazaya yeltenememişlerdir. Kur'an'ın bu mu'ciz yönünün ne olduğu konusu, âlimler tarafından ele alınmış ve farklı görüşler serdedilmiştir. Ulemanın çoğunluğuna göre Kur'an, retorik itibarıyla bizatihi mu'ciz bir kelimadır. Ancak başta Nazzâm ve Murtaza olmak üzere bazı âlimler, Kur'an'ın bu konudaki i'câz önünün sarfe olduğunu iddia etmişlerdir. Bu makale, Murtaza'nın sarfe –Allah, engellememiş olsaydı Araplar Kur'an'ın bir benzerini oluşturabileceklerdi- iddiasını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İ'câz, Sarfe, Tehaddi, Murtaza

ACCORDING TO SHAREF AL-MORTAZĀ THE I'JĀZ ASPECT OF THE QUR'AN: SARFE

Abstract

While transmitting the message of God to the community Prophets has provided some evidences to show that they were sent from God. This evidence that unable people to respond is called miracle. It is emphasized that the Qur'an is a book that is sent by God and that those who have doubts about this are challenged for bringing in a similar. The Arab Poets had not challenged against the Qur'an's confrontation. The question that what is this miraculous aspect of the Qur'an is discussed by scholars and they put forth different opinions. According to the majority of the scholars Qur'an is a miracle as its rhetorical structure. But some scholars first Nazzâm and Mortaza, have argued that the miraculous aspect of the Qur'an is Sarfe. This article examines Mortaza's Sarfe –if God had not blocked the Arabs, they could produce something similar to Qur'an-.

Key Words: Qur'an, I'jâz, Sarfe, Tahaddi, Mortaza

Giriş

İ'câz konusu, Kur'an'ı anlama faaliyeti bağlamında çok erken dönemden itibaren ulemanın dikkatini çekmiş ve bu anlamda geniş bir literatür meydana getirilmiştir. Kur'an'ın bizatihi mu'ciz ve harikulade bir eser olduğunu kabul eden ekser ulema karşısında, Kur'an metninin harikuladelik düzeyinde bir i'câz'a sahip olmadığını iddia eden âlimler de olmuştur. ²Bu ikinci anlayışa göre Kur'an'ın i'câz yönü sarfe diye kavramsallaşan nazariyedir ki, “fesahati, nazmı ve üslubu konusunda Allah Teâlâ'nın Arap ediplerini Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz bırakmasını” ifade etmektedir. Şerif el-Murtaza'nın i'câz (sarfe) teorisini ortaya koymadan önce i'câz ve sarfe lafızlarının etimolojik ve kavramsal anlamlarını kısaca belirlemek, konuyu daha anlaşılır hale getirecektir.

İ'câz kavramı, Arap dilinde “عَجَز” kökünden türetilen if'âl kalıbının mastarı olup, “bir şeye güç yetirememek, yapamamak, birini aciz bırakmak, yapmasına engel olmak ve zayıf düşürmek” gibi anlamlara gelmektedir.³ el-Halebi'nin bildirdiğine göre aslı itibarıyla “insanın gecikmesi” anlamında olan acz lafzı, daha sonraları isti'âre yoluyla “bir başkasının herhangi bir şeyi yapamama dolayısıyla

¹ * Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı. zbhcennet@hotmail.com

² Hâtib, Abdülkerim, *İ'câzü'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1974, 364.

³ İbn Manzûr, Cemaluddin Muhâmmed b. Mükrîm, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2008, II, 1099-1100; Yavuz, Yusuf Şevki, “İ'câzü'l-Kur'an”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 403.

gecikmesi ve kudretin zıddı” anlamında kullanılmıştır.⁴ Tefsîr ilminin terminolojisinde ve cumhur-ı ulemanın benimsediği anlayışa göre ise i‘câz, “Kur’ân’ın lafız ve mana açısından sahip olduğu yüce nitelikleri itibariyle meydan okuması karşısında yaratılmışların (ins-cin) onun bir benzerini (mislini) getirmekten aciz kalmalarıdır.”⁵

Lügat anlamı itibariyle sarfe kavramı, bir şeyi yöneldiği taraftan çevirmek, engel olmak, bir yöne doğru yönelen insanı arzu ettiği yönden başka bir yöne çevirmek gibi anlamlara gelmektedir.⁶ İstilahî anlamı ise Kur’ân’ın belâgi yapısı, beşerî gücün düzeyini aşmamakla birlikte Allah Teâlâ’nın Arapları Kur’ân’a karşı muaraza etmekten engellemesidir. Bu anlayışa göre, Arap ediplerinin ihtiyaç duydukları ilimlerin Allah tarafından kendilerinden çekilip alınması ve dolayısıyla Kur’ân’a karşı muarazanın engellenmiş olması mu‘cizedir. Yoksa bizatihi Kur’ân’ın kendisinden kaynaklanan bir mu‘cizelik değildir. Şayet sarfe olmamış olsaydı Arap edipleri Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koyabilecek yetkinliğe sahip idiler.⁷

Sarfe nazariyesinin kendi içerisinde bazı yaklaşım farklılıkları olsa da⁸ görüşün, ilk defa Basra Mu‘tezile ekolünün önemli kelâmcılarından ve Nazzâmiyye kolunun kurucusu olan Ebû İshâk İbrahim en-Nazzâm (v. 231/845) tarafından dile getirildiği ve bir teori şeklinde ortaya konduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Sarfe teorisinin, Eş‘arî olan Ebû İshâk el-İsferâyînî (v. 418/1027), Şerif el-Murtazâ (v. 436/1044) ve İbn Sinan el-Hafâcî (v. 466/1073) gibi değişik ekollere mensup bazı âlimler tarafından da benimsendiği bildirilmektedir.⁹ Ancak bu teori, başta el-Hattabî (v. 388/998)¹⁰, el-Bâkillânî (v. 403/1013), Kâdî Abdülcebbar (v. 415/1025),¹¹ Abdulkâhir el-Cürcânî (v. 471/1078)¹² İbn Kesîr (v. 774/1373)¹³ olmak üzere daha birçok âlim tarafından şiddetle eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiyi bu mesele bağlamında isimlerini metin içinde ve eserlerini de dipnotta verdiğimiz ulemanın eserlerine havale ederek, müellifin sarfe teorisini irdelemeye ve tespit etmeye çalışalım.

Burada bir hususu belirtmeden geçmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Araştırmamızda ulaşabildiğimiz kadarıyla Murtazâ’nın sarfe teorisi konusundaki görüşünün, konu ile alakalı müstakil telif ettiği *el-Mûdih ‘an ciheti i‘câzi’l-Kur’ân* veya *ez-Zehîra* isimli eserlerinde ortaya koyduğu gibi iyi yansıtılmadığı veya kısmen eksik yansıtıldığı görülmektedir. Bunun sebebi Murtazâ’nın ilgili görüşünün, müellifin söz konusu eserleri dururken ikinci veya üçüncü tâli kaynaklardan aktarılmış olmasıdır.¹⁴ Murtazâ’nın, konu ile alakalı eserlerinde meselenin ayrıntılı yönünü bir tarafa bırakırsak, sarfe teorisini temelde şu ana konular ekseninde tartıştığı görülmektedir.

- Kur’ân ile meydan okumanın sübutu ve karşı muarazanın vukuu meselesi
- Kur’ân’ın i‘câz yönü

⁴ Semîn Halebî, Şihâbuddin Ahmed, *Umdetu’l-huffâz fi tefsiri eşrefi’l-elfâz*, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 1993, III, 31.

⁵ Zerkânî, Muhâmmmed Abdulazîm, *Menâhîlu’l-irfân fi ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l Fikr, Beyrut ts, II, 238; Bûtî, Said Ramazan, *Min revâi’l-Kur’ân*, Mektebetü’l-Fârâbî, Dimeşk 1975, 125.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 1040-1043; Halebî, *Umdetu’l-huffâz*, II, 332; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kur’ân’ın Belâğati ve İ‘câzi Üzerine*, Ekev Yay., Erzurum 2001, 119, 127; et-Türki, İbrahim b. Mansur, “el-Kavl bi’s-sarfe fi i‘câzi’l-Kur’âni’l-Kerim” *Mecelletü Camiati Ümmi’l-Kura*, Mekke 2009, II. Sayı, 157; Yavuz, “Sarfe”, *DİA*, Ankara 2009, XXXVI, 140.

⁷ Zerkânî, *Menâhil*, II, 301; Hâtib, *İ‘câzi’l-Kur’ân*, 364-365; Türki, “el-Kavl bi’s-sarfe fi i‘câzi’l-Kur’âni’l-Kerim” 161.

⁸ Hâtib, *İ‘câzi’l-Kur’ân*, 368-372; et-Türki, “el-Kavl bi’s-sarfe fi i‘câzi’l-Kur’âni’l-Kerim” 162-169.

⁹ Murtazâ, *es-Sarfe*, 12; Zerkânî, *Menâhil*, II, 301.

¹⁰ Hattâbî, Hamd b. Muhammed, *Beyânu i‘câzi’l-Kur’ân*, (üç risâle birlikte), Dâru’l-Me‘arif, Kahire 1976, 22-71.

¹¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli’l-hamse*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2006, 586-594.

¹² Cürcânî, Ebû Bekir Abdulkahir, *er-Risâletü’ş-şâfiye*, (üç risâle birlikte), Dâru’l-Me‘arif, Kahire 1976, 117-155.

¹³ İbn Kesîr, İsmail b. Kesîr ed-Dimeşkî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-‘azîm*, Mektebetü Avladü’ş-Şeyh Li Tûras, Kahire 2000, I, 314. (İbn Kesîr göre, Hz. Peygamber döneminden bu zaman değin hiç kimse muaraza etmedi ve etmesi de mümkün değildir. Kur’ân her şeyi yaratan Allah’ın kelâmıdır. Yaratanın kelâmı, yaratılanın kelâmına nasıl benzer! Kur’ân üzerinde iyi düşünen kimse, mana ve lafız açısından gizli açık birçok i‘câz yönünü bulabilir.)

¹⁴ Hâtib, *İ‘câzi’l-Kur’ân*, 365; Türki, “el-Kavl bi’s-Sarfe fi İ‘câzi’l-Kur’âni’l-Kerim” 161.

Kur'an ile Meydan Okumanın Sübutu ve Karşı Muarazanın Vukuu

Murtazâ'ya göre Kur'an, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin sıhhatini gösteren ve ona olan güveni en açık biçimde ortaya koyan bir delildir.¹⁵ Kur'an'ın Allah'ın kelâmı veya bazılarına göre kelâmının hikâyesi ya da kelâmının ifhamı olduğu Hz. Peygamber'in haber vermesiyle anlaşılmıştır.¹⁶ Düşünen her akıl, Hz. Muhammed'in Mekke'de ortaya çıkıp peygamberlik davasında bulunduğunu anlar. Ayrıca Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu iddia ederek kendisine indirilmiş olan Kur'an'la tüm Araplara meydan okumuştur.¹⁷ Ancak asırların geçmesine rağmen Kur'an'ın "bir sûresinin benzerini getirin"¹⁸ meydan okuyuşuna karşı Arap edipleri muarazaya kalkışmamışlardır. Arapların Kur'an karşısında muaraza edememe durumları Murtazâ'ya göre iki açıdan biriyle değerlendirilebilir: *Birincisi*; yapısal açıdan Kur'an, bizzat sahip olduğu fesahat ve belağatıyla harikuladedir. Diğer taraftan Kur'an, Allah'ın fiili olması ve Peygamberi tasdik etmesi itibarıyla bizzat mu'ciz bir ilimdir. Bu gerekçelere binaen Arap edipleri Kur'an ile muaraza edememişlerdir.¹⁹ *İkincisi*: Allah, Arap ediplerinin Kur'an ile muarazaya girişme niyetlerini ve yetilerini engellemiştir. Şayet Allah onların muaraza edecek kuvvelerini işlevsizliğe uğratmamış olsaydı, onlar, Kur'an'ın benzerini oluşturma konusunda muaraza edeceklerdi.²⁰ Murtazâ'ya göre, bu iki şıktan hangisi kabul edilirse edilsin nübüvvetin sıhhatine delil teşkil edecektir. Dolayısıyla bu açıdan meselenin ayrıntılı bir şekilde bilinmesine de ihtiyaç bulunmamaktadır.²¹

Müellifin dile getirdiği bu iki bakış açısının netice itibarıyla Kur'an'ın benzerini getirememesi ve nübüvvet delil olma ortak noktada bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Kur'an'ın i'câz yönünü hem Ehl-i sünnetin i'câz görüşünü hem de Mu'tezile'nin sarfe nazariyesini kapsayacak şekilde Murtazâ ile benzer bir metod takip eden bazı mütekellimlerin de olduğu İbn Kesir tarafından ifade edilmektedir. Ortak paydaya temas eden iki şıktan *birincisi*; "Eğer Kur'an, bizatihi mu'ciz ise ve beşer onun bir benzerini hiçbir şekilde oluşturabilecek güce sahip değilse; o halde ona muaraza da vuku bulmamıştır. Dolayısıyla davasının doğruluğunu iddia eden müddeînin istenilen amacı da gerçekleşmiştir." *İkincisi*; eğer onun bir benzerini oluşturmak suretiyle muaraza imkânına sahip oldukları halde tüm düşmanlıklarına rağmen bunu yapamadıysalar bu kitabın Allah'tan geldiğine bir delildir. Bu durumda benzerini oluşturabilme imkânına sahip olduğu halde Allah onları engellemiştir.²²

Murtazâ'ya göre şayet nübüvvet davası hak olmamış olsaydı Allah, yalan söyleyeni tasdik etmez ve onun için alışılmışın dışında bir harikuladelik (mu'cize) de yaratmazdı.²³ Hz. Muhammed, şüphesiz tüm insanları peygamberliğine ve yeni getirdiği dine uymaya, daha önce sahip oldukları inançlarını da terk etmeye davet etmiştir. Böyle bir çağrıda bulunan birinin, çağrısını destekleyecek bir delile/hüccete sahip olması da gerekirdi. Hz. Muhammed'in Kur'an gibi bir hücceti olmamış olsaydı, o günün toplumu kendisinden davasının doğruluğuna mu'cize dışında bir delil isteyeceklerdi. Arapların bu anlamda bir istekleri olmadığına göre Hz. Muhammed'in onlara Kur'an ile meydan okuduğu anlaşılmaktadır. Şayet O, Kur'an ile meydan okumamış olsaydı, Arapların fusaha ve şairleri onun davasına nasıl icabet edeceklerdi?²⁴

Yine Murtazâ'ya göre, Kur'an'ın bir benzerinin getirme isteği ile Araplara karşı tehâddinin (meydan okuma) yapıldığı bilinen bir gerçektir. Meydan okumanın gerçekleşmiş olduğunun en önemli delillerinden birisi, şüphesiz bizzat Kur'an'ın kendisinde var olan tehâddi âyetleridir.²⁵ Kur'an'ın meydan okuması, ilk olarak tamamının daha sonra on surenin ve ardından meydan okuma

¹⁵ Murtazâ, Ebû'l-Kasım Ali b. Tahir eş-Şerif, *ez-Zehira fi ilmi'l-kelem*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1431, 360.

¹⁶ Murtazâ, *Resâilü's-Şerif el-Murtazâ*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Kum 1405, IV, 293.

¹⁷ Murtazâ, *el-Müdh 'an ciheti i'câzi'l-Kur'an (es-Sarfe)*, Mecmau'l-Buhusi'l-İslâmiyye, İnan 1424, 275-276.

¹⁸ Bakara, 2/23-24.

¹⁹ Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu şekildeki bir yaklaşım, cumhur ulemanın benimsediği ve Kur'an'ın bizatihi yapısı itibarıyla mu'ciz bir kitap olduğu şeklindedir.

²⁰ Murtazâ, *Resâilü's-Şerif*, III, 19; Murtazâ, *ez-Zehira*, 361.

²¹ Murtazâ, *Resâilü's-Şerif*, II, 324.

²² İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an'il-'azim*, I, 316.

²³ Murtazâ, *ez-Zehira*, 361-364-369.

²⁴ Murtazâ, *ez-Zehira*, 365.

²⁵ İsra, 17/88; Hüd, 11/13; Yunus, 10/38; Bakara, 2/23.

daha da şiddetlenerek niteliği, uzunluğu ve kısalığı dikkate alınmaksızın yalnızca bir surenin benzerinin getirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.²⁶ Bu âyetler, Hz. Muhammed döneminde okunan âyetler olduğuna göre, o günün arap ediplerine karşı Kur'an'ın meydan okumasının fiilen vuku bulduğuna dair yeterli derecede hüccet olmaktadır.²⁷ Bu noktada Murtazâ ile aynı düşünen Fahrüddin er-Râzî (v. 606/1210) de Kur'an'ın bir benzerini getirme konusunda yapılan meydan okumanın değişik formlarda gelen âyetlerle ve şiddetini artırarak yapıldığını ifade etmektedir. Râzî'ye göre söz konusu âyetlerle yapılan bu meydan okuma, şuna benzer ki; bir adam tasnif ettiği eseri için bir benzerini bana getir, diye arkadaşından ister. Sonra bunun yarısını, daha sonra bunun üçte birini, en sonunda ise yalnızca bir meselesinin benzerini getir, diyerek meydan okur. Râzî'ye göre, bu şekildeki bir tehâddi, aynı zamanda meydan okumanın nihai sınırını bildirir.²⁸

Kur'an'ın meydan okumasına karşı muarazanın vukuuna gelince, Murtazâ'ya göre önemli herhangi bir olay, vuku bulduğunda olayın ilgililer nezdinde yayılması, nakledilmesi ve bilinmesi bir zorunluluktur. Muarazanın vukuu konusunda herhangi bir bilgi aktarılmamışsa, bu durumda vukuunun yokluğuna hükmedilir. Şayet Kur'an'a karşı muaraza edilmiş olsaydı, muarızları açısından Kur'an'ın naklîni gerektiren güçlü gerekçe ve şiddetli ihtiyaçtan daha ziyade muarazanın vukuunun nakledilmesi gerekirdi.²⁹ Muarazanın oluşumuna itici bir unsur olarak tüm şartlar ve gerekçeler Arap ediplerini teşvik ettiği bu durumda muaraza gerçekleşmiş olsaydı bunun duyulması kaçınılmaz olurdu.³⁰ O'na göre, “muarazanın naklîne yönelik imkânların sağlanmamasından ve Muhammed'in (sav.) etrafındaki çok sayıda Müslüman korkusundan dolayı muarazanın naklî engellendi” şeklindeki bir iddianın kabul edilmesi de mümkün değildir. Çünkü korku, sadece ona olan desteği engelleyebilir, yoksa her yönüyle naklîni engellenmesini gerektirmez. Mesela, Ümeyye oğullarının korkusundan dolayı Hz. Ali'nin faziletine yönelik nakiller kesintiye uğramamıştır. Kur'an'a karşı Arapların muarazası gerçekleşmiş olsaydı, bütün engellemelere rağmen İslâm düşmanlarının bu olayı kendi aralarında gizlice nakletmeleri gerekirdi.³¹ Diğer taraftan Müslümanların düşmanlarına korku salacak kadar bir güce kavuşması ise ancak hicretten sonra mümkün olmuştur. Şayet Peygamber'in (sav.) Mekke'de kaldığı süre zarfında muaraza vuku bulmuş olsaydı -ki burada şartlar da uygundu- bunun nakledilmesi pekâlâ mümkündü. Nakledilen ve dünyaya yayılan bir bilginin daha sonra Müslümanların güçlenmesiyle kesintiye uğrayarak kaybolması da mümkün değildir.³²

Murtazâ'ya göre bu izahlar, Kur'an'ın meydan okumasına karşı Arap edipleri tarafından muarazanın gerçekleştirilmediğine en önemli delildir. Şayet korku, muarazanın naklîne engel olmuş olsaydı, İslâm'a ve Müslümanlara yönelik yapılan iftira, eleştiri ve dil uzatmaların naklîne de engel olunurdu.³³ Bütün şartlar ve sebepler, muaraza yapmayı önemle gerektirdiği halde peygamberin düşmanları tarafından muarazanın gerçekleştirilmemiş olması, bunun imkânsız derecesinde zor olduğunun bir delilidir.³⁴ Kur'an'ın meydan okumasına karşı, Mekkeli müşriklerin daha basit ve kolay gibi görünen muaraza yöntemini terk edip daha zor ve meşakkatli olan savaş yolunu tercih etmeleri, aynı şekilde muarazanın imkânsızlığına bir başka delildir.³⁵ Yine Murtazâ'ya göre, Kur'an'ın Arap ediplerine ve şairlerine meydan okuması karşısında muaraza ile savaşmanın birlikte yapılma imkânı var iken; savaş yönteminin defalarca tecrübe edilmesine rağmen, Arap ediplerinin Kur'an'ın mislini getirme konusunda muarazaya yanaşmamaları söz konusu görüşümüzü (muarazanın zorluğu/imkânsızlığı) desteklemektedir.³⁶

Tarihsel süreçte zaman zaman Kur'an'ın herhangi bir sûresinin benzerini getirme konusunda muaraza denemelerine girildiği de olmuştur. Zira Murtazâ, birinin kendisine “Siz Müslümanlar,

²⁶ Murtazâ, *Resâilü's-şerîf*, I, 439.

²⁷ Murtazâ, *es-Sarfe*, 282; Murtazâ, *ez-Zehîra*, 366.

²⁸ Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XVII, 101-102, 202-203.

²⁹ Murtazâ, *ez-Zehîra*, 366-367.

³⁰ Murtazâ, *es-Sarfe*, 285.

³¹ Murtazâ, *es-Sarfe*, 289.

³² Murtazâ, *ez-Zehîra*, 367; Murtazâ, *es-Sarfe*, 289.

³³ Murtazâ, *es-Sarfe*, 290; Murtazâ, *ez-Zehîra*, 368.

³⁴ Murtazâ, *Resâilü's-şerîf*, I, 437.

³⁵ Murtazâ, *es-Sarfe*, 201-202; Murtazâ, *ez-Zehîra*, 369-370.

³⁶ Murtazâ, *ez-Zehîra*, 372; Murtazâ, *es-Sarfe*, 321.

Kur'ân'ın küçük veya büyük herhangi bir sûresinin benzerini getirdiğinde bu meydan okumanın kendi lehine olacağını kabul ediyorsunuz” dediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine bu kişinin Kevser sûresine karşı şu şekilde iki farklı sûre denemesine giriştiğini aktarmaktadır:

Birincisi: “لقد أتيناك المفخر، فتهجد به وأشهر، واصبر فعدوك الاصغر”

İkincisi: “لقد أئذناك المحشر، وشددنا أزرک بحذر، فاصبر على الطاعة تؤجر”³⁷

Murtazâ'ya göre sûredeki manalar, farklı lafızlarla değiştirildiğinde muaraza kabul edilemez. Geçmişte Kur'ân'a karşı muaraza edilemediği gibi gelecekte de edilemeyecektir. Çünkü şayet benzerinin getirilmesi mümkün olsaydı veya Allah tarafından menedilmemiş olsaydı ilk arap şairleri, belağatçıları ve fusahaları sonrakilerden çok daha donanımlı ve güçlü olduklarında Kur'ân'ın bir benzerini getireceklerdi. Son derece ihtiyaç duymalarına rağmen Kur'ân'a karşı herhangi bir sûre denemesine girişemediklerine göre kendilerinden sonra gelenlerin ise bu konuda çok daha 'âciz olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan çok az düzeyde fesahat ve belağata sahip olan biri yukarıdaki metinlerin fasih ve belîğ olmadıkları gibi mana açısından da dakik ve yüksek bir derecede olmadığını anlayacaktır. Mesela; alternatif sûre denemesinde “الاصغر” lafzı, Kevser sûresinde geçen “الابتر” lafzı yerine kullanılmıştır ki fesahat ve mana inceliği açısından kıyas bile edilemez. Zira ebter lafzı, nesli olmayan, çocuklarıyla zikri anılmayan, delil getiremeyen ve umudu kesilen gibi anlamlara gelirken benzer fesahat ve mana zenginliğinin “الاصغر” lafzında bulunmamaktadır. Dolayısıyla yüksek bir fesahat ve belağatı içinde barındıran Kur'ân'a karşı bu metinlerle nasıl muaraza ve mukabele edilebilir, bu mümkün değildir.³⁸

Kur'ân'ın İ'câz Yönü: Sarfe

Şerîf el-Murtazâ, i'câz lafzının ism-i fâil kalıbı olan mu'ciz lafzının lugat ve ıstılahî anlamlarını açıklamakla konuya giriş yapmaktadır. Buna göre bir başkasına güç yetirebilene “مقدر” veya bir başkasına ikramda bulunana “مكرم” denildiği gibi; aynı şekilde başkasını aciz bırakan kimseye/şeye de “معجز” denilmektedir.³⁹ Lafzın bu luğavî manasından ziyade bilinen örfî ve ıstılahî manası dikkate alınmaktadır ki, Kur'ân'ın i'câz yönü nasıl olursa olsun, Kur'ân'ın bir benzerinin oluşturulmasının kullara imkânsızlığı manasında kullanılmıştır.⁴⁰ Ona göre, söz konusu kavramın yani mu'ciz olan bir şeyin delil olabilmesi için üç temel şarta sahip olması gerekmektedir:

- O şeyin, Allah'ın fiili olması gerekir.
- Süregelen mutad (olağan) durumu bozması ve kimin (Peygamber) hakkında ortaya konulmuşsa ona mahsus olması gerekir.
- Davasını tasdik etmek amacıyla müddeiye (Peygamber) ait olması gerekir.⁴¹ Murtazâ, Kur'ân'ın i'câzı bağlamında mu'ciz olan bir şeyin muhatapları nezdinde ne anlam ifade ettiğini ve muhatapların bu mu'cize karşısındaki durumlarını temelde iki kategoride değerlendirmektedir:

1. Kâdim olan Allah'ın, mu'ciz olan durumun kendi kudretinde olduğunu nitelemesidir. Ölülerin diriltilmesi, körün ve alacalının iyileştirilmesi ve cisimlerin yoktan var edilmesi gibi durumlar, buna örnektir. Mu'cizenin bu çeşidi, her muhdes olan varlığın gücü haricinde olduğundan cinlerin veya meleklerin buna karşı bir muarazaya kalkışması mümkün değildir.

2. Bizatihi değil cinsi itibarıyla beşerin gücü dâhilinde olan, ancak hiç kimsenin buna takat getiremeyeceği herhangi bir delille anlaşılabilen durumdur. Mesela Allah Teâlâ'nın peygamberini bir mu'cize ile desteklemek gayesiyle elçisinin diliyle bunu bildirmesi veya söz konusu mu'cizeyi kendi kudretine bağlamasıdır. İnsanların veya cinlerin yahut meleklerin bu anlamdaki bir mu'cizeye (Kur'ân) karşı muarazaya kalkışmaları mümkün değildir.⁴² Aslında burada Murtazâ, Kur'ân'ın sahip

³⁷ Murtazâ, *Resâilü's-Şerîf*, I, 436.

³⁸ Murtazâ, *Resâilü's-Şerîf*, I, 437-438.

³⁹ Murtazâ, *es-Sarfe*, 67.

⁴⁰ Murtazâ, *es-Sarfe*, 68.

⁴¹ Murtazâ, *es-Sarfe*, 141; Murtazâ, *ez-Zehîra*, 328.

⁴² Murtazâ, *ez-Zehîra*, 389.

olduğu nitelik (dilsel yapısı) açısından insanların benzerini oluşturabilecek güçte olduğunu, ancak Allah Teâlâ'nın buna engel olduğunu (sarfe) ihsas ettirmektedir.

Hız. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğuna Kur'an'ın delil olması ve Arap ediplerini aciz bırakması yönü, konunun başlangıcında da ifade edildiği gibi tefsir literatüründe tartışma konusu edilmiştir. Kur'an'ın i'câz yönünün ne olduğu konusu, ilgili ulema tarafından incelenmiş ve bu konuda birbirinden farklı birçok görüş zikredilmiştir. Murtaşâ, Kur'an'ın i'câz yönüyle ilgili ifade edilen görüşleri beş maddede kategorize ederek ele almakta ve bunları değerlendirmeye tabi tutarak tercihini sarfe anlayışına yönelik yapmaktadır.

1- Kur'an'ın nübüvvet davası için delil/mu'cize oluşu şu itibarlardır ki; şayet Allah, Arapları muaraza etmekten men etmemiş olsaydı ya da Kur'an'ın bir benzerini getirebilmeyi sağlayacak ilimlerini çekip almamış olsaydı, Arap edipleri, Kur'an'ın bir benzerini oluşturabilecek bir yetkinliğe sahip idiler. Dolayısıyla bu anlayışa göre Kur'an'ın i'câz yönü, *sarfe* diye nitelenen nazariyedir ki, Allah Teâlâ'nın Arapları Kur'an ile muaraza etmekten men etmiş olmasıdır. Murtaşâ, kendisinin de bu görüşü benimsediğini ve *el-mûdih ân ciheti i'câzi'l-Kur'an* isimli eserinde bu görüşü ayrıntılı bir şekilde savunduğunu ifade etmektedir. Ona göre sarfe nazariyesinin sistematik/ayrıntılı olmamakla birlikte Ebû İshâk en-Nazzam tarafından da kabul edildiği rivâyet edilmektedir.⁴³

2- Sarfe nazariyesinin alternatifi olan ikinci anlayışa göre ise Kur'an, sahip olduğu fesahat ve belağatıyla mu'cizedir. Bu anlamda Kur'an, belağatları ve fesahatleriyle en ileri düzeyde olan Arap ediplerini geride bırakarak, bu konudaki benzersizliğini ve harikuladeliğini ortaya koymuştur. Bu itibarla Kur'an'ın bir benzerinin meydana getirilmesi beşerin gücü dâhilinde olmayıp imkânsız derecesinde bir durumdur.⁴⁴ Murtaşâ'nın katılmadığı bu anlayış, cumhur ulemanın benimsediği görüştür.

3- Kur'an, alışılmışın ötesinde sahip olduğu *nazmı* itibariyle mu'cizedir.⁴⁵

4- Kur'an, ğaybi haberleri ihtiva etmesi yönüyle mu'cizedir.

Kur'an'ın i'câz yönünün sadece bu ğaybi haberler olduğunu savunanlara, Murtaşâ, itirazda bulunarak bunun i'câz yönlerinden yalnızca bir yön olduğunu ifade etmektedir. Ğayb ile alakalı âyetler, Kur'an'ın Allah'tan gelen bir kitap olduğuna ve nübüvvetin sıdkına bir delildir. Ancak müellife göre; i'câz konusunda ğayb âyetlerinde vurgulanan yön ile Arap ediplerine meydan okunduğu iddia edilemez.⁴⁶ Kur'an âyetlerinin ekserisinin bu ğaybi haberlerden hâli oluşu; o dönemin edebi geleneğinde böyle bir tehâddi anlayışının olmayışı; geçmişe yönelik haberlerin tam bir ğayb niteliğine sahip olmayışı; geleceğe yönelik haberlerin ise vuku bulmadan nübüvvet delil teşkil etmeyeceği gibi nedenlerden dolayı Murtaşâ, i'câzın sadece buna hasredilmesi anlayışını reddetmektedir.⁴⁷ Diğer taraftan müellife göre; âyetlerde ifade edilen meydan okuma biçiminin, niteliği belirlenmemiş bir süre ile yapılmış olduğuna göre herhangi bir sürenin buna konu edilmesi muhtemeldir.⁴⁸

5- Kur'an gibi içinde kıssa ve haberlerin de serdedildiği uzun bir eser, âdeten benzeri bulunmayan bir tarzda zıtlıktan ve ihtilaftan uzak oluşu yönüyle bir mu'cizedir. Kur'an'ın bu anlamdaki bir ihtilaftan beri olması, Allah'ın fiili ve kelâmı olduğuna delildir.⁴⁹

Murtaşâ'ya göre Kur'an'da herhangi bir işkâlin veya zıtlığın bulunmadığı doğrudur. Ancak Kur'an'ın bu niteliğe sahip olması onun fâziletinin büyüklüğüne ve konumunun yüceliğine delalet eder. Yoksa bu niteliği ile i'câz derecesinde bir harikulâdeliğe sahip olması sonucunun çıkarılması, delili olmayan uzak bir ihtimaldir. Çünkü herhangi bir kelâmın ihtilaf ve zıtlıktan hali olması

⁴³ Murtaşâ, *ez-Zehîra*, 378.

⁴⁴ Murtaşâ, *Resâilü's-şerîf*, I, 10.

⁴⁵ Murtaşâ, *ez-Zehîra*, 402.

⁴⁶ Murtaşâ, *es-Sarfe*, 116.

⁴⁷ Murtaşâ, *es-Sarfe*, 17-19.

⁴⁸ Murtaşâ, *ez-Zehîra*, 402.

⁴⁹ Murtaşâ, *Resâilü's-şerîf*, II, 324; Murtaşâ, *es-Sarfe*, 124; Murtaşâ, *ez-Zehîra*, 403-404.

imkânsız bir durum değildir.⁵⁰ Dolayısıyla müellife göre “Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi, onda çok tutarsızlıklar bulurlardı”⁵¹ âyeti Kur'an konusundaki bilgimizin bir yönünü oluşturur ki, şayet Kur'an, Allah'tan başkasından gelmiş olsaydı tenakuz ve ihtilaftan geçilmezdi. Ancak Murtazâ, bu durumun i'câz yönü olarak kabul edilmesinin doğru olmadığını, meydan okumaya konu edilen i'câz ve harikulâdeliğin bundan başka bir şey olduğunu ifade etmektedir.⁵²

Kur'an'ın i'câz yönünün sarfe olduğunu belirten Murtazâ, sarfe haricinde kalan ve yukarıda zikredilen diğer görüşlerin ise Kur'an'ın i'câz yönlerinden bir yön olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Kur'an, fasih bir kelâmdır. Ancak Kur'an'ın fesahati, fasih Arap şiiri ve kelâmı karşısında harikulade vasfıyla nitelenebilecek bir düzeyde değildir. Daha da ileri giden Murtazâ, Arap şiirinin ilk tabakasından sayılan şairlerin şiirleriyle kıyaslandığında dilsel yapısı itibariyle Kur'an'ın Arap ediplerini aciz bırakacak ölçüde harikulade bir fesahate sahip olmadığını iddia etmektedir. Bununla birlikte fesahat açısından Kur'an'ın kısa sûreleri ile en fasih Arap kelâmı ve şiiri arasındaki fesahat farkının, *mutad* ile *harikulade* kavramları arasındaki ilişki farkı kadar olmadığını savunmaktadır.⁵³ Murtazâ'ya göre fesahat açısından mu'ciz olmayan Kur'an, nazım yönünden de mu'ciz değildir. Çünkü şayet ilahi irade tarafından engellenmemiş olsaydı, Arap dilini kullanabilen ve sözün bir kısmını diğerine takdim-te'hir edebilen herkes fesahat olmaksızın Kur'an'ın herhangi bir sûresinin nazımını oluşturabilecekti. Fakat sadece nazım ile oluşturulacak olan bir kelâm, fesahatten yoksun olduğu gibi anlamlı bir manası da bulunmayacaktı.⁵⁴ Zira Kur'an'ın Arap ediplerine meydan okuması, ne sadece nazım ne de sadece fesahat açısından idi. Fesahat ve nazım birlikteliğinden oluşan bir tehaddiyle gerçekleşmişti.⁵⁵

Şayet Araplar, fesahatten yoksun ama manzum bir şiirle Kur'an'ın tehdidisine karşı muaraza etmiş olsaydılar, bu durumda Allah tarafından çağrıldıkları şeyin gereğini yerine getirmemiş olacaktı. Çünkü Kur'an'ın indiği dönemde Arap ediplerinin kendi aralarında cari olan meydan okumaları, fesahat ve nazım birlikte icra edilmesi şeklindeydi. Bu sebeptendir ki, edipler arasındaki meydan okumalarda hiçbir zaman hatip, şair'e; şair de, hatibe karşı olmamıştır.⁵⁶ Kur'an'ın nazm-fesahat birlikteliğini içeren bu çağrısı cari olan adetleri üzere ve bilinen bir meydan okuma olduğundan dolayı bu anlamda bir sorgulama ihtiyacının hissedilmediği anlaşılmaktadır. Aksi halde, yani Kur'an'ın meydan okumasından kast edilenin ne olduğu konusunda Arapların bir şüphesi olsaydı; elbette onlar, bunu Hz. Peygamber'e sorarlardı.⁵⁷ Bundan dolayı Araplar arasında yaygın olarak bilinen bir uygulamadır ki, iki şair arasındaki üstünlük ölçütü sadece nazım değildir; nazım ile beraber kelâmın sahip olduğu fesahattir.⁵⁸

Sarfe teorisini benimseyen Murtazâ, aynı zamanda Kur'an'ın belağat ve fesahat açısından yüksek seviyede olduğunu da kabul etmektedir.⁵⁹ Ancak Kur'an'ın belağatı ve fesahatı, bütün Arap şiirlerinden ve kelâmlarından daha fasih olsa bile, ikisi arasındaki fesahat farklılığı, mu'ciz ile mümkün veya olağan ile olağan dışılık arasındaki nitelik farklılığı kadar değildir.⁶⁰ Yine Murtazâ'ya göre en fasih Arap kelâmı ile Kur'an'ın bazı kısa sûreleri arasındaki fesahat farklılığı, “cahiliye şiiri” ile “mühdesun şiiri” arasındaki fark kadar bile hissedilmemektedir.⁶¹ Bu nedenle başta Murtazâ olmak üzere sarfe teorisini benimseyenler, bu anlayıştan hareketle Kur'an'ın dilsel yapısının, muhatapları olan Arap ediplerini aciz bırakacak bir düzeyde bulunmadığını iddia etmektedir.

⁵⁰ Murtazâ, *es-Sarfe*, 125.

⁵¹ Bakara, 82.

⁵² Murtazâ, *es-Sarfe*, 126; Murtazâ, *ez-Zehîra*, 404.

⁵³ Murtazâ, *ez-Zehîra*, 379; Murtazâ, *Resâilü's-Şerîf*, II, 324.

⁵⁴ Murtazâ, *es-Sarfe*, 46-48.

⁵⁵ Murtazâ, *ez-Zehîra*, s.381; Murtazâ, *es-Sarfe*, 42, 104.

⁵⁶ Murtazâ, *es-Sarfe*, 39.

⁵⁷ Murtazâ, *es-Sarfe*, 115.

⁵⁸ Murtazâ, *ez-Zehîra*, 380; Murtazâ, *es-Sarfe*, 40-41, 114.

⁵⁹ Murtazâ, *es-Sarfe*, 88. (Velid b. Muğire gibi ileri gelen bazı müşriklerin Kur'an'ın fesahati karşısındaki hayretvari takdirleri ve bazı meşhur şairlerin Kur'an'ın fesahatine boyun eğip Müslüman olmaları Kur'an'ın fesahat ve belağatının yüksek düzeyliğine delil olduğu Murtazâ tarafından da kabul edilmektedir.)

⁶⁰ Murtazâ, *ez-Zehîra*, 384-385.

⁶¹ Murtazâ, *Resâilü's-Şerîf*, II, 326.

Murtazâ, sarfe teorisini daha net bir ifade ile şu şekilde tasvir etmektedir: “Allah, fesahati, nazmı ve üslubu konusunda Arapları Kur’ân’a müsavi veya onun benzeri bir kelâmı getirmekten alıkoymuştur. Muarazaya niyetlenen herhangi bir Arap edibinin Kur’ân’ın bir benzerini getirmesini sağlayacak ilmî de Allah kendisinden çekip almıştır. Şayet Allah, Arapları Kur’ân’a muaraza etmekten engellememiş (sarf) olsaydı, fesahat ve belağat sahibi Arap edipleri, Kur’ân’ın bir benzerini getirebilecek yeterliliğe sahip idiler. Çünkü Arap şiiri ve kelâmındaki fesahat, Kur’ân ile muaraza etmeye kifâyet edecek düzeydedir.”⁶²

Mu‘tezilî âlim Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin (v. 319) bir grup Mu‘tezilî âlimden aktardığı ve kendisinin de desteklediği anlayış, müellifin savunduğu sarfe nazariyesinin aksine Kur’ân’ın bizatihi mu‘ciz olduğu şeklindedir. Bu Mu‘tezilî âlimlerden aktarılan sarfe karşıtı anlayışa göre; nazım ve fesahat yönünden Kur’ân’ın bir benzerinin yaratılmışlar (ins-cin) tarafından oluşturulabilme varsayımı, cisimlerin yaratılmasından veya sağırın iyileştirilmesinden daha imkânsızdır. Mu‘tezilî âlimler topluluğunun görüşünü el-Belhî kanalıyla aktaran Murtazâ, bu görüşün batıl bir anlayış olduğunu ifade ederek meseleyi tartışmaktadır. Kur’ân’ın ibareleri (kelâmı), herkesin bildiği hece harflerinden oluşmaktadır ki, harflerle kelâmını oluşturabilen herkes, aynı zamanda Kur’ân’ın bir benzerini oluşturabilme imkânına da sahiptir.⁶³

Kur’ân’ın mu‘ciz yönünün sarfe teorisi ile olması gerektiğini ısrarla savunan Murtazâ, aksi bir durumun düşünülmesi halinde, zihne gelmesi muhtemel birtakım çıkmazların baş gösterebileceğini iddia etmektedir. Mesela bu durumda peygamberlik iddiasında bulunan Hz. Muhammed’e bazı cinlerin Kur’ân’ı ilka etmiş olması ve onunla süregelen âdetimizi yerle bir ederek harikuladeliğe meydana getirmiş olması mümkündür!⁶⁴ Cinlerin dildeki fesahat düzeyleri tam olarak ihata edilemediğinden, Arapların fesahatinden daha ileri düzeyde olup olmadığı da tespit edilemez. Bu durumda söz konusu iddia ile Kur’ân’ın Allah tarafından peygamberini desteklemek üzere indirilmiş bir kitap olduğu konusunda tam bir güvenirlilik hali de oluşmaz.⁶⁵

Müellife göre sarfe teorisinin benimsenmemesi halinde şu şekilde bir şüphenin de öne sürülmesi mümkündür: Hz. Muhammed kendisine indirilen Kur’ân’ın kendi kelâmı olduğunu iddia etmedi. Ancak, bir meleğin kendisine bu Kur’ân’ı indirdiğini ifade etti. Söz konusu meleğin Rabbine (hâşâ) yalan iftirasında bulunarak indirdiği Kur’ân’ın Rabbinin kelâmı değil, kendi kelâmı olması da muhtemeldir. Ancak böyle bir durumda yani Kur’ân ve nübüvvetin sıhhati bilinmeden önce meleklerin masum varlıklar olduğu bilgisine de sahip olmak mümkün değildir.⁶⁶ Murtazâ, sarfe nazariyenin benimsenmesi halinde yukarıda öne sürülen muhtemel birtakım sorunların da geçersiz olacağını ifade etmektedir. Çünkü yaratılmışlardan hiç kimse, bir başkasının kalbindeki ilmî üzerinde olumlu veya olumsuz anlamda bir tasarrufta bulunamaz. Kur’ân’a karşı muaraza etmenin ve ona müdahale etmenin imkânsızlığı konusunda insan, cin ve melek arasında herhangi bir fark yoktur. Dolayısıyla buna müdahale edebilen ve kalplerindeki ilmî çekip alabilen tek varlık, yalnızca kudret sahibi Allah olabilir.⁶⁷

Sonuç

Murtazâ’ya göre Kur’ân, Arap ediplerine meydan okumuştur ki, bu durum birçok âyetle de sabittir. Ancak Kur’ân’ın bu meydan okumasına karşı Arap edipleri, onun bir benzerini oluşturma konusunda herhangi bir muarazaya yeltenememişlerdir. Ona göre bu yeltenememe hali, ister Kur’ân’ın bizatihi mu‘ciz bir eser oluşundan ileri gelsin; isterse Arap ediplerinin karşı koymaya (Kur’ân’ın benzerini oluşturma) yetecek bilgi ve becerilerinin ilahi irade tarafından dumura uğratılmış olsun fark etmez. Çünkü muhtemel her iki durumda da Kur’ân, Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğuna delil olmuş ve muhataplarını aciz bırakmıştır.

⁶² Murtazâ, *ez-Zehîra*, 380-381.

⁶³ Murtazâ, *es-Sarfe*, 107-110; Murtazâ, *ez-Zehîra*, 400.

⁶⁴ Murtazâ, *es-Sarfe*, 137-148; Murtazâ, *Resâilü’ş-şerif*, II, 325.

⁶⁵ Murtazâ, *ez-Zehîra*, 385.

⁶⁶ Murtazâ, *es-Sarfe*, 138; Murtazâ, *ez-Zehîra*, 386.

⁶⁷ Murtazâ, *ez-Zehîra*, 393.

Murtazâ'ya göre Kur'ân'ın kendisine benzer bir metnin oluşturması konusunda arap müşriklerine meydan okuması, nazım ve fesahat birlikteliği ile olmuştur. Çünkü Kur'ân'ın indirildiği dönemde arap edipleri arasında gerçekleşen meydan okumalarda câri olan yöntem, edebî metnin ihtiva ettiği nazım ve fesahat idi. Bu açıdan arap ediplerinin Kur'ân'a karşı herhangi bir muarazaya yeltenememeleri, Kur'ân'ın bizatihi mu'ciz bir kelâm oluşundan dolayı değildir. Çünkü Ona göre Kur'ân'ın mu'ciz yönü sarfedir yani Allah Teâlâ, Kur'ân ile muaraza etmeye niyetlenen arap ediplerinin sahip oldukları ilimlerini kalplerinden çekip almış ve bundan dolayı onlar, Kur'ân'la muaraza edememişlerdir. Eğer Allahın müdahalesi (sarfe) olmamış olsaydı, Arap edipleri nazım ve fesahat yönüyle Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirebileceklerdi. Diğer taraftan Murtazâ'ya göre Kur'ân, belağat ve fesahatin zirvesinde bir kitaptır. Ancak Kur'ân'ın bu niteliği, meydan okuduğu Arap ediplerini aciz bırakacak düzeyde bir harikuladeliğe ve mu'cizliğe sahip değildir.

Kaynakça

- Bûtî, Said Ramazan. (1975), *Min revâi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Fârâbî, Dimeşk.
- Cürcânî, Ebû Bekir Abdulkahir. (1976), *er-Risâletü's-şâfiye*, (üç risâle birlikte), Dâru'l-Me'arif, Kahire.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah. (2001), *Kur'ân'ın Belâğatı ve İ'câzı Üzerine*, Ekev Yay., Erzurum.
- Hâtîb, Abdülkerim(1974), *İ'câzü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire.
- Hâtîbî, Hamd b. Muhammed(1976), *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, (üç risâle birlikte), Dâru'l-Me'arif, Kahire.
- İbn Kesîr, İsmail b. Kesîr ed-Dimeşkî, (2000) *Tefsîru'l-Kur'ân'il-'azîm*, Mektebetü Avladü's-Şeyh Li Tûras, Kahire.
- İbn Manzûr, Muhâmmmed b. Mükrim, (2008) *Lisânu'l-'arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Kâdı Abdülcebbar, (2006) *Şerhu usûli'l-hamse*, Mektebetü Vehbe, Kahire.
- Murtazâ, Ebû'l-Kasım Ali b. Tahir eş-Şerîf, (1424) *el-Müdih 'an ciheti i'câzi'l-Kur'ân (es-Sarfe)*, Mecmau'l-Buhusi'l-İslâmiyye, İran.
- Murtazâ, (1431) *ez-Zehîra fî ilmi'l-keâm*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum.
- Murtazâ, (1405) *Resâilü's-Şerîf el-Murtazâ I-IV*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Kum.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, (1981) *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Semîn Halebî, Şihâbuddîn Ahmed, (1993) *Umdetu'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Türkî, İbrahim b. Mansur, (2009) “el-Kavl bi's-sarfe fi i'câzi'l-Kur'âni'l-Kerim” *Mecelletü Camiati Ümmi'l-Kura*, Mekke.
- Yavuz, Yusuf Şevki, (2009) “Sarfe”, *DİA*, Ankara.
- Yavuz, (2000) “İ'câzü'l-Kur'ân”, *DİA*, İstanbul.
- Zerkânî, Muhâmmmed Abdulazîm, *Menâhilu'l-irfân fî ulumi'l-Kur'ân*, Dâru'l Fikr, Beyrut ts.